

Etikai szempontok a sajtószabadság megvalósításában

E TANULMÁNY ELEJÉN TISZTÁZNI KELL, mit is jelent a címben megfogalmazott, sejtelenen hangzó „etikai szempontok” kifejezés. Kérdésemet is fogalmazhatnám, mit takar a sajtó- vagy médiaetika fogalma? Mint sok más, úgyszólván új keletű fogalomra, erre sincsen általánosan elfogadott definíció, ez pedig lehetőséget ad arra, hogy saját, egyéni szempontjaink alapján válaszoljam meg a kérdést. A legfrissebb, e témával foglalkozó műben a médiaetika „*olyan filozófiai tanulmány, amely azt a problémát vizsgálja, hogy egy szabad országban miként találhatják meg különböző gondolkodású emberek a szólásszabadság alkotmányos elvének mindannyiunk számára többé-kevésbé elfogadható követelményeit.*”¹ Ez a megfogalmazás számomra túlságosan tág és nehezen is értelmezhető. Más, lehetséges definiálási irányok lehetnek a következők: „*A médiával kapcsolatos etikai megjegyzések közül számos foglalkozik a tömegmédiák (sic!) torzításaival, negatív következményeivel. Egy másik csoport pedig magukon a médián belüli munkaviszonyok konfliktuslehetőségeit tárgyalja. (...) A kettő között található az erkölcsi problémák, amelyek a médiának mint egy társadalmi mezőnek a működésében szerepet játszanak.*”² A magam részéről egyszerűbben fogalmazok, amikor azt mondom, hogy a médiaetika – igen nehezen tetten érhető – „szabályrendszere” számomra a média azon, jogi szabályozás nélküli területeit jelenti, ahol vagy nem lehetséges, vagy nem szükséges a jogi normák jelenléte, de mindez még nem jelenti azt, hogy az adott területet teljes szabályozatlanságban lehet hagyni, csupán annyit tesz, hogy ott a médiaetika közösen kidolgozásra és betartásra váró szabályai érvényesülnek.

---

¹ KROKOVAY Zsolt: *Médiaetika*. L'Harmattan, Budapest, 2003., 18.

² ZSOLT Péter: *Média és etika*. Világosság, 1995/3, 53.

Mit is mondott annak idején Sólyom László? „[A jog birodalmának határa ott van,] ahol a jog az erkölccsel, az államilag szabályozható a társadalmi önszabályozással érintkezik; (...) ahol kétséges, hogy a jog egyáltalán képes-e technikailag megragadni fontos társadalmi problémákat.”³

Az ilyen területeken, ahová a jog nem tud, olykor nem is akar(hat) behatolni, léphetnek életbe a médiaetika szabályai, amelyek az erkölcsi-társadalmi meg egyezés alapján szabályozzák a jog számára a „terra incognitá”-t. Már abban az esetben, ha rendelkezésre állnak ilyesféle szabályok. Ebben az írásban azt vizsgálom, hol van szükség az etikai normák érvényesülésére, és azok miként érvényesülhetnek a sajtószabadság fogalmi keretein belül.

Ajánlom ezt a tanulmányt nagy szeretettel a szép jubileumhoz érkezett Lábady Tamás Tanár Úrnak, akinek beosztottja lehettem a Pázmány Péter Katolikus Egyetem jogi fakultásán, és aki mindig arra tanított, hogy a jogalkotás és -alkalmazás közben egy pillanatra sem szabad figyelmen kívül hagyni az etikai szempontokat, és soha nem szabad túlértékelnünk a jog erejét és szerepét; mindig tudnunk kell, hogy van nála erősebb, felsőbbrendű parancs is.

MÉGIS, KINEK A SZABADSÁGA?

„Mostanáig azt hittük, hogy az újságok a közvélemény tolmácsolói; s csak az imént jöttünk rá (...), hogy a közvéleményhez semmi közük. Természeténél fogva az egész nem egyéb, mint néhány gazdag ember kedvtöltése. (...) A hatalom új birtokosai: a kapitalisták és a lapszerkesztők tartják fenn a modern világot. (...) Értelmetlen, hogy bárki is tiltakozék a sajtó cenzúrázása ellen. Nincs nekünk szükségünk sajtócenzúrára. Olyan cenzúránk van, amit elvégez maga a sajtó.”⁴

Könnyű a nem jogászoknak. Megengedhetik maguknak a sarkos, finomkodásuktól mentes fogalmazást. De nem kerülhetett volna ide 1909-ből ez az idézet, ha nem tartanánk igaznak, bár kétségtelenül némi magyarázatra szorul.

A sajtószabadságért való küzdelem kezdeti korszakában, összefonódva a felvilágosodás eszméivel, előtérbe került az egyén szabadságainak megteremtése, az individualista megközelítés szükségessége. A John Locke⁵, Thomas Paine⁶

³ SÓLYOM László: *Mit szabad és mit nem?* Valóság, 1985/8, 15.

⁴ Gilbert Keith CHESTERTON: *Igazságot! Az örökkévaló ember.* Szent István Társulat, 1985., 120.

⁵ John LOCKE: *Levél a vallási türelemről.* Budapest, 1982.

⁶ Thomas PAINE: *Az ember jogai.* Osiris, 1995.

vagy Benjamin Constant⁷ műveiben tetten érhető álláspont szerint a kormányzat köteles tiszteletben tartani az egyén jogait, az egyén pedig belátása szerint élhet szabadságával, egészen addig, amíg ezzel mások jogainak túlzott sérelmét nem okozza. *„Eredetileg az embernek veleszületett joga van arra, hogy gondolatait szabadon kifejezhesse és másokkal közölhesse. De mivel az ember társadalmi lény, ez a jog is a többiek jogköre által van korlátozva. A szabad gondolatközléssel mások jogának nem árthat.”*⁸ A sajtószabadság liberális koncepciójának megalapozását kapjuk ezzel, amelyhez társíthatjuk egy későbbi gondolkodó, John Stuart Mill eszméit is⁹, aki kétséget kizáróan máig e fent említett liberális koncepció legtöbbit emlegetett képviselője. Az általa megfogalmazott „vélemények piaca” (marketplace of ideas) szabályai szerint az igazság napfényre kerülésének leghatékonyabb, sőt egyetlen módja, ha a vélemények kivétel nélkül a társadalom nyilvánossága elé kerülnek, ott „megvívják” egymással, majd pedig a többség eldönti, melyiket fogadja el igaznak. Három, nagyon fontos eleme van tehát Mill elméletének: az individuum elidegeníthetetlen joga véleményének kifejtésére; a piac önszabályozó módszere, mely elégséges az igazság kiderüléséhez; a szabadságjog eszközszerű volta, mely nem önmagáért való, hanem az igazság napfényre kerülését, tehát valamely, a társadalom számára hasznos célt szolgálja. A korai individualisták mindegyikére jellemző, hogy az egyéni szabadságjogokat valamely társadalmi cél elérésének eszközéül kívánják használni, egyszerre segítve elő az egyéni „jó” és a közös megvalósulását.

E magasztos célok elérése fölél az adott korokban egyetlen akadály tornyosult, mégpedig az állami önkény. A magyar reformkort is végigkíséri az állammal szemben folytatott küzdelem a sajtószabadság kivívásáért (megérdemli az említést e helyen többek mellett Hajnóczy József, Kossuth Lajos, Wesselényi Miklós, Deák Ferenc, Jókai Mór, Irinyi József, Táncsics Mihály neve, akik műveikben, felszólalásaikban mind-mind hitet tettek a sajtó szabadságának szükségessége mellett), de így indult a küzdelem Angliában, Franciaországban és másutt is.

A XIX. század közepéig tehát a sajtószabadság az egyén jogát jelentette az állammal szemben. Akkor azonban történt valami. *„...Amint az újság kapitalista vállalkozássá fejlődik, üzemen kívüli érdekeknek is hatókörébe kerül, s ezek igyekeznek befolyást gyakorolni rá. A nagy napilapok története a XIX. század második felében bizonyítja, hogy a sajtó kommercializálásának mértékében maga is manipulálhatóvá válik. (...) A sajtó, mely eddig a magánembereknek mint közönségnek az intézménye volt, a közön-*

⁷ Benjamin CONSTANT: *A régiek és a modernek szabadsága*. Atlantisz, 1997.

⁸ KENEDI Géza: *A magyar sajtójog, úgy amint életben van*. Budapest, Franklin-Társulat, 1903, 9.

⁹ John Stuart MILL: *A szabadságról*. Budapest, 1980.

ség meghatározott tagjainak mint magánembereknek az intézményévé válik – azaz a kapuvá, melyen a privilegizált magánérdekek behatolhatnak a nyilvánosságba”¹⁰

Ezen folyamat elemzése nem tárgya írásomnak, de említése mégis szükséges mondanivalóm kifejtéséhez. Művek sokasága bizonyítja, hogyan forgatja ki a sajtószabadság eszméjét a média túlzott befolyása a társadalmi élet menetére, hogyan válik az egykoron a közjót szolgálni kívánó koncepció a profit hajszolásának hatékony eszközévé¹¹. Robert McChesney nem kertel, amikor azt mondja: korunk társadalmi működésének kiáltó paradoxona, hogy amíg a körülöttünk létező információs társadalom segítségével a kommunikáció, az információszerzés elviekben még soha ilyen könnyű nem volt, addig az egész, látszólag kiterjedt szabadság felett a kormányoktól független média-világbirodalmak trónolnak. A média jelentős antidemokratikus erővé nőtte ki magát, és ahogyan egyre gazdagodnak ezek az óriáscégek, úgy csökkennek a „részvételi” demokrácia megvalósulásának esélyei¹². Ha ez az álláspont némelyek számára túlzónak is hat, annyi bizonyos: a média profitot akar, e céllal szemben pedig a köz érdekének bármifajta szempontja csak másodlagos lehet. Ennek leszögezése szükséges gondolatmenetem további kifejtéséhez.

A magánérdekek behatolása a sajtóba, valamint azok differenciálódása tovább bonyolítja a kérdést, kié is a sajtószabadság? Eric Barendt szerint¹³ a szabadság tekinthető a közlő, a befogadó, valamint a közösség érdekének szempontjából. A közlő szabadsága, hogy véleménye szerepeljen a sajtóban, akár azért, hogy profitot szerezzen, akár azért, hogy meggyőzzön másokat, megmérettessen a „vélemények piacán”. A befogadó érdeke, hogy minél több álláspont jusson el hozzá, ezáltal elősegítve helyes döntését egy vitás kérdésben. A közösség érdeke pedig az, hogy megvalósuljon egy olyan társadalmi kommunikáció, melyben minden releváns vélemény részt vesz, ezáltal a létrejövő társadalmi konszenzus a lehető legbiztosabban megalapozott legyen. A sajtó szabadsága tehát e három, eltérő érdek együttes kielégítésével valósul meg. Denis McQuail különbséget tesz a sajtóban dolgozók szabadságai között is, mely distinkció alapján eltér egymástól a sajtótulajdonos, a szerkesztő és az újságíró szabadsága¹⁴. Ez a felsorolás

¹⁰ Jürgen HABERMAS: *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása*. Osiris, 1999. (harmadik kiadás), 270–271.

¹¹ Csak példálózó felsorolás: John KEANE: *Média és demokrácia*. Helikon, 1999; Robert W. MCCHESENEY és John NICHOLS: *Our media, not theirs*. Seven Stories Press, New York, 2002; J. Herbert ALTSCHULL: *Agents of power*. Longman, 1995.

¹² Részletes kifejtését ld. Robert W. MCCHESENEY: *Rich media, poor democracy*. The New Press, New York, 2000.

¹³ Eric BARENDT: *Freedom of speech*. Clarendon Press, Oxford, 1985, 23–28.

¹⁴ Denis MCQUAIL: *Media performance*. Sage Publications, 1992, 92.

egyben hierarchiát is jelez, elmondható tehát, hogy az újságíró tehát többszörös kontroll alatt dolgozik: korlátozza őt a tulajdonos profitigénye, a szerkesztő, valamint a közösség érdeke is.

Látható, így már nem is olyan egyszerű a válasz a fent feltett kérdésre: mégis, kié a sajtószabadság? Úgy gondolom, akkor és csakis akkor értelmezhető helyesen a fogalom, ha olyan koncepciót vázolunk fel, ahol minden, fent említett érdek kielégítésre lelhet. Ehhez pedig, mint a későbbiekben látni fogjuk, az individualista megközelítés, az egyén szabadságának korlátozás nélkülisége, a magánérdekek a koncepciót szétfeszítő ereje miatt már nem elégséges eszköz, mert immár nem az állam jelenti a legfőbb veszélyt a sajtószabadságra nézvést – bebizonyosodott, hogy a fenti idézet szerzőjének, Chestertonnak igaza volt.

SZABADSÁG, DE MIRE?

Az elsőként 1644-ban John Milton által leírt¹⁵, a későbbiekben John Stuart Mill által megteremtett koncepció szerint a véleményszabadság eszköz az „igazság” kiderítésére. Mára már cinikusan hajlamosak vagyunk elfogadni a tényt, hogy az „igazság” nem mindig deríthető ki, sőt nem is mindig létezik. A mai instrumentalisták szerint tehát a lényeg: a demokrácia fenntartása, a társadalmi döntéshozatal, melynek elengedhetetlen feltétele a vélemény és a sajtó szabadsága. Minden álláspontnak indulnia kell a „versenyben”, mely arról dönt, a köz mely álláspontot „hirdeti ki győztesnek”, azaz fogadja el. Nem biztos, hogy a közösség mindig helyesen dönt, de ez már a demokrácia rendszerének sajátossága, a véleményszabadság koncepciójának ehhez nincs köze. A hangsúly a korlátoktól mentes vitán van, amelyet csakis a szabad sajtó hozhat létre¹⁶.

A sajtó megjelenésekor, az egyre szélesedő társadalmi nyilvánosság láttán fogalmazódott meg az idealista vágy, hogy a sajtó segítse elő a görög polisz közvetlen hatalomgyakorlásának újratertését¹⁷. Ennek feltétele a hozzáférés lehetősége, tehát a polgárok számára nyitva álló kapu véleményüknek a sajtóban való

¹⁵ John MILTON: *Areopagitica*. In: *Areopagitica and other political writings*. Liberty Fund, Indianapolis, 1999.

¹⁶ A „demokrata” álláspontot ld. pl.: Alexander MEIKLEJOHN: *Political freedom*. New York, Harper & Row, 1960; Owen M. FISS: *The irony of free speech*. Harvard University Press, 1996; Stanley E. FISH: *There's no such thing as free speech and it's a good thing, too*. Oxford University Press, 1994; Wojciech SADURSKI: *Freedom of speech and its limits*. Kluwer Academic Publishers, 1999.

¹⁷ KEANE: i. m., 37–38. [11. jegyzet.]

megjelenésére. Az előbbieken említett negatív jelleg, a cenzúra, illetve mindenféle beavatkozás tilalma kiegészül egy pozitív jelleggel is, így válhat csak teljessé a sajtószabadság fogalma. „A valamtól való szabadágként felfogott politikai szabadsággal szemben azt a kifogást szokás emelni, hogy az nem teljes szabadság. (...) A mi általános szabadságeszménk (...) [több] elemet tartalmaz (...): függetlenség, privacy, képesség (ügyesség), esély, hatalom. A kérdés pedig ez lesz: milyen viszony van az első két elem (függetlenség és privacy: a negatív szabadságok) és a másik három (képesség, esély és hatalom) közt? A válaszom: a feltételek és a következmények közti procedurális viszony. Ha előbb megvan a függetlenség és a privacy, utóbb lehetővé válnak a pozitív szabadságok. Ami a »teljes« szabadságot illeti, a teljesség az összegződésből származik, a sorozat egésze adja.”¹⁸

Hasonlóképpen látja ezt Jürgen Habermas is: „...a liberális alapjogokat, melyeket eleinte az államhatalommal szemben elkülönítési jogok gyanánt fogalmaztak meg és gondoltak el, most már, mivel demokratikus és szociális jogállamról van szó, át kell alakítani részvételi jogokká. (...) Mindenekelőtt az alapjogok azon csoportján, melyek (mint a szólás- és véleményszabadság, egyesülési és gyülekezési szabadság, sajtószabadság stb.) a politikailag működő nyilvánosságot szavatolják, lehet kimutatni, hogy a strukturálisan megváltozott nyilvánosság tényleges alakjára alkalmazva ezeket már nem pusztán tagadólag kell értelmezni; ahhoz, hogy egyáltalán értelmesen betölthessék eredeti funkciójukat, a részvétel pozitív biztosítékainak kell tekinteniünk őket. Mióta társadalmi hatalommá lettek azok a publicisztikai intézmények, melyek alkalmasak a nyilvánosságba beáramló magánérdekek privilegizálására és bojkottálására, (...) a szigorú értelemben vett közvélemény kialakulását az még nem biztosítja hatékonyan, hogy mindenki szabadon ki nyilváníthatja véleményét, és újságot alapíthat.”¹⁹ A Habermas által ezen oldalakon idézett Ridder eljut odáig, hogy a magánemberek klasszikus sajtószabadságát ki kell egészíteni azzal, hogy a publicisztikai szervezetek a demokratikus és szociális jogállam alaprendjének megtartására kell kötelezni. A sajtó útján történő véleménynyilvánítás nem a hagyományos véleménynyilvánítási jog része, mert az abban való egyenlő esélyű részvételt csak az állam pozitív cselekvése biztosítja, a tartózkodás már nem elegendő.

Ádám Antal szerint „A tömeges kommunikáció feltételezi a kölcsönösséget a közlők és a recipiensek között. A korszerű tömegközlelési rendszernek éppen az az egyik mellőzhetetlen jellemzője, hogy nemcsak egy vagy néhány privilegizált állami, illetve társadalmi egységnek az állásfoglalásait, nézeteit közli, hanem valamennyi számottevő csoport részese a tömeges kommunikációnak, sőt egyre több lehetőség nyílik a visszacsatolásra, a fo-

¹⁸ Giovanni SARTORI: *Demokrácia*. Osiris, 1999., 129.

¹⁹ HABERMAS: i. m., 321–322. [10. jegyzet]

gadó, illetve érintett közösségek, intézmények és polgárok véleményének, reflexióinak nyilvánítására e médiumokon keresztül.”²⁰

Nem egyszerű feladat megragadni a sajtószabadság pozitív oldalát. A demokrácia egyenlőségeszméje nyilvánvalóan csak bizonyos korlátozásokkal érvényesülhet itt. Nem lehet mindenkinek lehetőséget adni a sajtóban való megnyilvánulásra. A demokrácia alapelve, a részvétel a döntéshozatalban, melynek előfeltétele a részvétel a vitában, mégsem sérülhet. Meg kell tehát teremteni a sajtóhoz való hozzáférés jogát („right of access”), vagy az Eric Barendt szavai szerinti „igényjogot” („claim-right”)²¹, melyre csakis az állam lehet képes. Mivel nem adható mindenkinek egyforma lehetőség a sajtón keresztüli véleménynyilvánításra, meg kell fordítani a kérdést: nem az a lényeg, „*hogymindenki beszélhessen, hanem, hogyminden, amit érdemes kimondani, ki legyen mondva*”²². A vélemények a sajtóhoz való eljuttatását nem lehet különféle tulajdonosi jogosultságokra, a felszámolhatatlan gazdasági különbségekre, az eltérő mértékű befolyásra, vagy éppen koncepcionális eltérésekre való hivatkozással megtagadni. Ha természetesen nem is határozható meg egy sajtótulajdonos számára, hogy lapjában/televíziójában/rádiójában mi jelenjen meg, egy szükséges minimum mindenféleképpen leszögezhető: a társadalomban markánsan jelen lévő gondolatok, vélemények helyet kell hogy kapjanak a sajtóban, mégpedig társadalmi arányainak megfelelően. A sajtó minden tulajdonosának és dolgozójának tekintettel kell lennie arra, hogy a sajtószabadság pozitív jellege megköveteli, hogy bizonyos vélemények megjelenjenek a sajtóban.

Ennek a tevéleges kötelezettségnek egy másik aspektusát jelenti a sajtó befogadóinak, ha úgy tetszik, a közönségnek a tájékozódáshoz való joga (fentebb már említettük, hogy a sajtószabadság mást jelent a közlőnek és mást a befogadónak – nos, a befogadónak csak az információk szabad megszerzésének jogát, a tájékozódáshoz való jogot jelentheti). A sajtószabadság egyfelől jelenti a sajtó általi véleménynyilvánítás szabadságát – ez tehát a sajtó elvitathatatlan joga. Az információk megismerésének, a tájékozódás jogának való eleget tétel pedig a sajtó kötelezettsége. A sajtóban dolgozók nem élhetnek oly módon szabadságukkal, hogy az sértse a polgároknak az információk megszerzésére, a tájékozódáshoz való jogát. Nem lehet ugyan megkérdőjelezni senki jogát arra, hogy valamely értékrend felé elfogult, elkötelezett legyen, és ebbéli meggyőződésének a sajtón keresztül hangot is adjon; szintúgy jogában áll bármely sajtóterméknek, televíziós műsornak, hogy elfogult legyen – ameddig ez nem ütközik a befogadók tájékozódáshoz való jogába.

²⁰ ÁDÁM Antal: *A tömegközlés alkotmányi szabadsága*. Acta Humana, 30/1998., 19.

²¹ BARENDT: i. m., 80. [13. jegyzet].

²² MEIKLEJOHN: i. m., 26. [16. jegyzet].

SAJTÓSZABADSÁG, DE HOGYAN?

„A törvények szolgálói vagyunk, hogy szabadok lehessünk.”²³ Nem mindenki ért egyet Cicero zseniális aforizmájával, legalábbis a sajtószabadsággal kapcsolatban nem. A szélsőségesen liberális álláspont szerint sajtó- vagy médiatörvény nem szükséges, mivelhogy az mindenképpen a sajtó túlzott korlátozását jelenti²⁴. Az „éjjeliőr-állam” feladata eszerint a piac korlátozásmentességének biztosítása, a piac maga pedig saját törvényszerűségeivel megvalósítja a sajtó szabadságát. Az előbbieken már kiderült, hogy a többség mára elfogadta az álláspontot, mely szerint a piac korlátozásmentessége a sajtót az egyéni érdekeknek szolgáltatja ki. Ahogyan Cass R. Sunstein leszögezi nagy hatású művében²⁵, a korlátozásmentes sajtó éppen a megszólalás esélyegyenlőségét veszélyezteti. A korlátozottabb (anyagi, kapcsolati) lehetőségekkel rendelkezők előtt a véleménynyilvánítás lehetőségének kapuja bezáródik. „...Valójában a be nem avatkozás is szabályozás, és korántsem semleges: amikor az állam (...) azt mondja, hogy a kialakult viszonyokkal szemben semlegesnek kell maradni, ezzel a létező (hatalmi) eloszlásokat szentesíti.”²⁶ A piac nem biztosítja valamennyi, a társadalom (annak tagjai) számára fontos vélemény megjelenését, mert bizonyos témák tárgyalásában egyik médium sem érdekelt, mert az nem termel profitot (kiegészíthetjük ezt annyival, hogy az USA-val ellentétben Európában ezen kisebbségi igények kielégítésére hivatottak az elektronikus sajtóban a közszolgálati adók, de ezek megfelelő működése – különösen Magyarországon – igencsak vitatott). Sunstein egyenesen *New Dealt* követel a médiában, tehát a sajtó igazi szabadságát csak az állami beavatkozás (jogi szabályozás) útján véli megvalósíthatónak.

Owen M. Fiss a következő érvekkel cáfolja a piac kiegyenlítő szerepének doktrínáját: a sajtó profitorientáltsága nem segíti elő a sajtó demokratikus feladatainak teljesítését; a hirdetőktől való gazdasági függőség öncenzúrához vezet; a hirdetőik igényeinek kiszolgálása a sajtó által „fogyasztói” közötti diszkriminációhoz vezet, mert a többség igényeinek a kiszolgálása válik elsődleges céllá²⁷.

Ádám Antal a következőkben foglalja össze az állam feladatait a sajtószabadság megteremtésében: a sajtószabadság és a sajtó rendszerének jogi szabályozása; a sajtómonopóliumok létrejöttének megakadályozása, az esetlegesen meglé-

²³ Idézi SARTORI, i. m., 129. [18. jegyzet].

²⁴ Ezt mondja pl. Robert NOZICK: *Anarchy, state and utopia* c. művében (New York: Basic, 1974).

²⁵ Cass R. SUNSTEIN: *Democracy and the problem of free speech*. The Free Press, 1993.

²⁶ SUNSTEIN gondolatait foglalja össze SAJÓ András (*Hírpírítós és sajtótisztesség*, Világosság, 1995/3, 32.).

²⁷ FISS: i. m., 53–54. [16. jegyzet].

vők felszámolása; a szervezeti és működési feltételek akkénti szabályozása és kiépítése, mely biztosítja a teljes körű, kiegyensúlyozott és valóságghú tájékoztatást; az írott és az elektronikus sajtó eltérő jellegének és hatásainak figyelembevétele a szabályozásban; az elektronikus sajtón belül a közszolgálati és kereskedelmi adók szabályozásának differenciálása, a közszolgálati adók függetlenségének biztosítása²⁸.

Az Egyesült Államokban tevékenykedő Hutchins-bizottság 1947-ben ilyenképpen foglalta össze a sajtó legfőbb feladatait: pontos és teljes beszámolás a hírekről; fórum biztosítása a vélemények cseréjéhez; a társadalomban jelen lévő nézetek, vélemények egymáshoz közvetítése; a társadalmi célok, értékek tisztázása és megjelenítése; a társadalom valamennyi tagjának elérése, megszólítása²⁹.

A sokasodó állami feladatok, a sajtó szabadságát fenyegető újabb és újabb erők indokolttá teszik a sajtó törvényi szabályozását, ahogyan ez – elviékben – jelenleg Magyarországon is megvalósul. De elégséges-e a hatályos szabályozásunk arra, hogy valósággá legyen a sajtószabadság fent említett pozitív és negatív jellege, valamint a tájékozódáshoz való jog?

Az Alkotmány szerint: „61. § (1) A Magyar Köztársaságban mindenkinek joga van a szabad véleménynyilvánításra, továbbá arra, hogy a közérdekű adatokat megismerje, illetőleg terjessze. (2) A Magyar Köztársaság elismeri és védi a sajtó szabadságát.”

Az alkotmányi deklaráción túl bizony elég szűkszavúan szólnak a törvények az általunk vizsgált kérdésekről. Az írott sajtóra vonatkozó Sajtótörvény (1986. évi II. tv.) preambulumban kimondja ugyan, hogy: „Mindenkinek joga van a sajtó útján közölni nézeteit, alkotásait, amennyiben azok nem sértik a Magyar Köztársaság alkotmányos rendjét.” (ez lenne a sajtószabadság rendelkezésre álló törvényi megfogalmazása, a pozitív és negatív jelleg megkülönböztetése nélkül, egybefoglalva azokat); később pedig, hogy „2. § (1) A Magyar Köztársaságban mindenkinek joga van arra, hogy tájékoztatást kapjon szűkebb környezetét, hazáját, a világot érintő kérdésekben. A sajtó feladata – a hírközlés más eszközeivel összhangban – a hiteles, pontos és gyors tájékoztatásról való gondoskodás. ... (3) A sajtó segítse elő a társadalmi jelenségek közötti összefüggések megértését.” (mely szakasz a tájékozódáshoz való jogot tartalmazza), de ezen jogok megsértése esetére semmiféle szankciót nem állít, ezzel pedig *naturalis obligatió*vá degradálja ezen rendelkezéseket (legalábbis a pozitív jellegre és a tájékozódáshoz való jogra vonatkozó kitételeket, már ha – előbbi esetében – egyáltalán elismerjük a preambulumban normatív jellegét).

²⁸ ÁDÁM. i. m., 11-12. [20. jegyzet].

²⁹ J. Herbert ALTSCHULL: *From Milton to McLuhan*. Longman, 1990., 283.

Az elektronikus sajtóra vonatkozó Médiatörvény (1996. évi I. tv.) így szól: „3. § (1) A Magyar Köztársaságban a műsorszolgáltatás – e törvény keretei között – szabadon gyakorolható, az információk és a vélemények műsorszolgáltatás útján szabadon továbbíthatók, a nyilvános vételre szánt magyarországi és külföldi műsorok szabadon vehetők. A műsorszolgáltató – a törvény keretei között – önállóan határozza meg a műsorszolgáltatás tartalmát, és azért felelősséggel tartozik.” (ez a megfogalmazás megint csak inkább a jog negatív jellegét hangsúlyozza); valamint, hogy „4. § (1) A közérdeklődésre számot tartó hazai és külföldi eseményekről, vitatott kérdésekről a tájékoztatásnak sokoldalúnak, tényszerűnek, időszerűnek, tárgyilagosnak és kiegyensúlyozottnak kell lennie.” (ez pedig a tájékozódáshoz való jog szabályozását célozza). Megsértésének szankcionálására a törvény felállítja az ORTT-n belül működő Panaszbizottságot, melynek lehetősége van a tájékoztatás kiegyensúlyozottsága hiányában pénzbírság kivetésére (Médiatörvény 47–50. §). Ez az eszköz a gyakorlatban azonban alkalmatlannak bizonyult célja elérésére, a kirótt bírságok kifizetése nem jelent problémát a reklámidejéért arányaiban jóval többet kasszírozó rádió- és televíziótársaságoknak, a súlyosabb szankcionálástól pedig mintha ódzkodna a testület.

A sajtószabadság pozitív jellegéről, a hozzáféréshez való jogról pedig igencsak „szőrmentén” szól a két idézett jogszabály. Kérdés persze, lehetséges-e egyáltalán e jogot törvénybe foglalni? További kérdés, hogy milyen fokú pluralitás érvényesülése szükséges a sajtóban. Elegendő-e a „külső pluralitás”, azaz, hogy valamennyi médium együttesen legyen kiegyensúlyozott, vagy kell-e „belső pluralitás”, amikor is minden egyes médium önmagában is kiegyensúlyozott, az általa megjelenített álláspontokat tekintve?

Azt gondolom, hogy minden médiumra vonatkoztatni kell a megfelelő tájékoztatás kötelezettségét, megsértése esetén pedig a jelenleginél (az írott sajtó esetében pedig nem is létezőnél) jóval hatékonyabb szankciórendszer volna szükséges. Ez már önmagában is nagy lépés lenne a pluralitás elérése felé. A pozitív jelleg pedig ez esetben szinte önmagától valósulna meg, hiszen az elválaszthatatlan a tájékozódáshoz való jogtól, annak másik nézőpontját jelenti.

Itt jönnek azonban a súlyos kérdések: ki dönt arról, mi az a kiegyensúlyozottság? Ki dönt arról, milyen véleményeknek kell szükségszerűen megjelenniük a sajtóban, annak érdekében, hogy a médium eleget tegyen ez irányú kötelezettségének? Ki dönt arról, ezen véleményeknek milyen arányban kell megjelenniük ahhoz, hogy az arányok megközelítsék a vélemények valós társadalmi súlyát, megjelenését? Hogyan lehet ezzel összeegyeztetni a „sajtómunkások” megengedett, sőt emberi mivoltuknál fogva szükségszerű elfogultságát, világnézetét, melyet jogukban áll a sajtó útján is kifejezni?

Kérem, ne kívánják tőlem egy olyan új médiamodell felvázolását, mely biztosítaná ezen, ütköző érdekek egyeztetését. Nem is vagyok biztos abban, hogy a je-

lenleg minket körülvevő, a végletekig átpolitizált, sokszor gyűlölködő hangnemmű médiavilágban lehetséges ilyen. De abban biztos vagyok, hogy a jelenleginél hatékonyabb médiarend igenis felépíthető. Ez azonban csak még a megreformált jogi környezet által is szabadon hagyott – részben az imént feltett – kérdések közös etikai alapon nyugvó, de külön-külön mindenki által egyedileg történő megválaszolása útján lehetséges.

Milyen jogi lehetőségek vannak a kiegyensúlyozottság, a tájékozódási jog és a pozitív jelleg elősegítésére?

Mindenekelőtt az előbbieken említett hatékonyabb szankciórendszerre volna szükség, a kisebbségi igények kielégítésére pedig a hatékonyabb (és a kereskedelmi médiától is – csökkentett mértékben ugyan, de – számon kért) közszolgálatiág lenne hivatott.

A közelmúltban több ízben is felmerült a választójog bevezetése a magyar jogrendszerbe. A választadás joga, amely elősegítheti a kiegyensúlyozottság megvalósulását, egyébként a francia jogrendszer része³⁰. A Ptk.-t módosítani kívánó „Lex-Pokol” nem követelte volna meg a jó hírnév (objektív) megsértésének megállapítását, hanem elegendő lett volna a „célzott” személy (szubjektív) sértettsége (számára valamely „társadalmi hátrány” bekövetkezte). A későbbiekben el is fogadott „Lex-Répassy” szerint az a személy, akinek személyhez fűződő jogát a sajtóban megjelent valamely vélemény sérti, követelhetne volna saját véleményének közzétételét. Ez annyiban lett volna több a hatályban lévő sajtó-helyreigazításnál, hogy nemcsak a hamis tényeket és a valóságot, hanem a sértett álláspontjának (ésszerű keretek közötti) teljes leközlését is előírta volna a jogszabály. Az Alkotmánybíróság az előzetes normakontroll után 57/2001. (XII. 5.) sz. határozatával megsemmisítette a rendelkezést, mondván, az túlzottan korlátozza a véleményszabadságot. Ha a bírácoknak esetleg jogi érvelésükben igazuk is volt, azért leszögezhető, hogy a korrektség és az igazságosság kíván valamiféle választójogot, hiszen a sajtóban megjelenő véleményekkel szemben enélkül védtelen a „célzott” személy. A helyreigazítás és az egyéb személyiségvédelmi eszközök ugyanis csak a bizonyítottan hamis tényállításokkal szemben védenek, az igazság bizonyítása, vagy a vélemények (amelyek igazságtartalma nem vizsgálható) és a tényállítások elhatárolása pedig nem minden esetben lehetséges. Lehet, hogy nem jogi eszközökkel kell ezt kikényszeríteni, de mint morális kötelesség, kétségtelenül létezik.

Érdekes módon a Magyar Újságírók Országos Szövetségének etikai kódexe is tartalmaz egy olyan előírást, mely kísértetiesen emlékeztet a „hírhedt” törvény-

³⁰ *Loi sur la Presse* (Sajtótörvény), 1881. július 29., 12. és 13. szakasz.

javaslatokra: „Akit cikk, műsor kifejezetten és hátrányosan érintett, annak helyreigazítás nélkül is biztosítani kell a válasz jogát mielőbb, a szükséges ésszerű terjedelemben.”³¹ Más kérdés, hogy ebből a gyakorlatban szinte semmit nem látunk.

Akadnak olyan álláspontok is, amelyek már a (jó hírnév megsértésének szankcionálásával a sajtó objektivitását, tájékoztatási kötelezettségét „kiigazító”) sajtóhelyreigazítást is a sajtószabadság túlzott korlátjaként láttatják³². Ezen vélemények tagadják a sajtó társadalmi felelősségét, a recipiensek objektív, elfogulatlan, teljes körű tájékozódáshoz való jogát, tehát a sajtószabadság pozitív jellegének pusztá létét is. Mint Székely László epésen megjegyzi, „a jogászai érvelést mellőző ideológiai pörölycsapások mögött már világosan kirajzolódik a szép új világ kontúrja, az »enyhén gondatlan« sajtó hazudozáshoz való joga (...). Az alkotmányos »csömlátással megvert« szerzők azzal a képtelen előfeltevéssel közelítenek bármely intézményéhez a jogrendszernek, hogy abban az alkotmányos alapjogok és értékek teljességének, teljes univerzumának – mint cseppben a tenger, tükröződnie kell. Nos ez képtelenség. (...) Erre csak a jogrendszer egésze képes...”³³

Ha Deák Ferencen múlt volna, az anekdota szerint mindössze egyetlen – etikai – parancsból állt volna a sajtótörvény: „hazudni nem szabad”. Erre mondta azt a New York Times egykori főszerkesztője, hogy „ekkora marhaságot életemben nem hallottam. (...) Ha tilos hazudni, vége a sajtószabadságnak.”³⁴ Én éppenséggel fordítva látom: ha szabad hazudni, meghal a sajtószabadság.

Nos, a válaszcikk „kálváriájából” is jól látható, hogy a sajtószabadság a többség által elfogadott liberális koncepciója csak igen szűken teszi lehetővé a jogi normák behatolását territóriumába. Talán – különösen az előbbieken röviden vázoltak figyelembe vételével – naivnak hathat észrevételem, hogy ez esetben viszont megnyílik az út az etikai normák elfogadásához és betartásához!

³¹ Idézi: SZÜCS László: *Médiaetikai kódexek a mai Magyarországon*. In: SÜKÖSD–CSERMELY (szerk.): *A hír értékei – etika és professzionalizmus a mai magyar médiában*. Média Hungária könyvek 2., 2001, 76.

³² Ld. pl. HANÁK András: *Meddig nyújtózkodhat a magyar szólásszabadság?* *Fundamentum*, 2/2001.

³³ SZÉKELY László: *A „megvédett” sajtószabadság*. In: *Ünnepi dolgozatok Harmathy Attila tiszteletére*. ELTE ÁJK Polgári Jogi Tanszék, Budapest, 2003, 313–314.

³⁴ FISCHER György: *„Sajtószabadság” és „közszolgálatosság”, avagy: lehet-e szabad a közszolgálati média?* In: *Közszolgálatosság a médiában*, Osiris, 1995, 18.

ÖNKORLÁTOZÁS VS. GAZDASÁGI VERSENY

„Az erkölcsi kötelesség teljesítése minden egyes esetben elsőbbséget élvez az egyéni jólét vagy a személyes hatalom gyarapításával szemben. A piac azonban nem tudja megteremteni az erkölcsöt. Az erkölcs nem versenyben jön létre. Az erkölcshez döntő módon nevelés, mintakép, példa, valamint szabályok és intézmények kellenek.”³⁵ – írta Helmut Schmidt, egykori német kancellár. Figyelmeztetése számunkra is megfelelő kiindulópont.

Indításként annyit leszögeznék, hogy az etikai normák betartása természetesen nem kizárólag a pozitív jelleg megvalósításakor, vagy a tájékoztatási kötelezettség teljesítésekor kapnak szerepet, a sajtó szabadságának minden más határvidékén (személyiségvédelem, kiskorúak érdekeinek figyelembe vétele, közösségek érdekeinek védelme, az állami érdekek szem előtt tartása stb.) is a sajtóban dolgozók szeme előtt kell(ene) lebegniük. Az olyan esetekben is, amikor törvényi tilalom hiányában az újságíró nyugodtan (büntetlenül) működhetne, az etikai normákat figyelmen kívül hagyva, kell hogy legyen egy belső parancs, amely egy határnál nem engedi tovább lépni az illetőt. Az önkontrollt pedig szükségképpen ki kell, hogy egészítse a társadalom kontrollja, mely nem engedi, hogy valamely (a törvény által egyébként akár megengedett) veszélyes, antidemokratikus, vagy éppenséggel felháborító nézet, jelenet, felvétel a médiában megjelenhessen.

Márai Sándor így írt 1933-ban az angol sajtóról: „*A Fleet Streeten, ahol az angol újságok készülnek, aggasztó komolyan vesznek minden leírt szót; a közép-európai újságíró tisztasági fürdőt vehet ebben az angol papírtengerben. (...) A világsajtóban, a jórészt elbulvárosodott kontinentális és amerikai sajtó mellett ez a néhány nagy, százszentendős angol lap [ti. a Times, a Sunday Times és az Observer] figyelmeztet csak arra, hogy a sajtó hatalom is lehet, igazi hatalom, amelynek minden szava csákányütés, amelyet nem lehet megfélemlíteni, sem elhallgattatni, mert rettenetes erejű fegyvereivel nem birkózhat meg semmiféle államhatalom, sem az érdekszövetkezetek terrorja; s ezek a fegyverek a tisztesség, az alaposság, a gondosság s a feltétlenül megbízható informáltság. Százötven éve jelenik meg a Times s tökéletesen képviseli Angliát. (...) S ez a tisztesség káprázatosan jó »üzlet«...”³⁶.*

Manapság napi gyakorisággal lehetünk figyelmesek súlyos visszaélésekre a sajtószabadság és az etikai normák határán bolyongva. Olykor még a jogszabály által előírt kötelezettségek betartatása is nehézségbe ütközik. Naponta látjuk

³⁵ Helmut SCHMIDT: *A dzsungel törvénye*. Népszabadság, 2003. december 20. (Átvétel a *Die Zeit* 2003. december 4-i számából.)

³⁶ MÁRAI Sándor: *Tájak, városok, emberek*. Helikon, 2002. 183–184.

balesetek, merényletek áldozatainak holttesteit újságok címlapjain. Bár a képmással való visszaélés, a kegyeleti jogok megsértése egyértelmű, a jogosultak vagy nem is tudnak jogi lehetőségeikről, vagy, gyászukban nem elsősorban a jogi védelem lehetséges eszközeivel kívánnak foglalkozni. Olykor a résztvevők beleegyezésével mutatnak olyan felvételeket, amely az emberi méltóságot alapjaiban gyalázza meg, ezáltal a sajtószabadság klasszikus koncepciójába nem is beilleszthetőek (ilyen eset volt nemrégiben egy „valóságshow” szereplői által egy bűzlő disznótetem elfogyasztása a képernyőn, vagy az úgyszólván állatias nemi érintkezések közvetítése).

Tehát: a jogszabályokat be kell tartani, de ez még nem elég: azokon a területeken, ahol a sajtószabadság liberális koncepciója, jogi kultúránk jelenlegi helyzete és a nemzetközi környezet „nem enged” szigorúbb jogi szabályozást, az etikai normák mentén létrejövő önszabályozás a járható út. Felvethető a kérdés, ha az önszabályozás szükségessége így, kerek perccé kimondásra kerül, mennyiben különbözik az a jogi normák előírásaitól? Nos, annyiban mindenképp, hogy még a legidealistábbak sem hihetik, hogy az önszabályozás valaha is megvalósulhat a sajtó teljességében. Be lehetne érni a többség általi elfogadással, melynek jogi kikényszeríthetősége hiányzik ugyan, ereje nem sokkal gyengébb a jogi normáénál: a „mértékadó”, etikai alapokon nyugvó sajtó ugyanis önmaga vetné ki soraiból a vétkezőket.

Persze ez még így is igencsak idealisztikusan hangzik. Van-e reális esély a sajtó hatékony önszabályozására az öldöklő gazdasági versenyben és az egyre gyengülő etikával, erkölccsel felvértezett társadalomban?

„[A sajtó] legjobbjai amúgy is túlterhesnek érzik azt a rengeteg korlátozást, amelyet ők maguk raktak egymásra, amikor megkezdték a kengyelfutást a közönség kegyeiért. Érzik, hogy hivatásuk betöltése egyre nehezebbé válik. Minden redakció külön állomása annak a kálváriának, melyen a sajtó jár. Nem lehet a közönséget egyszerre politikával is, irodalommal is, bridzsszel, receptekkel, hirdetésekkel, gondolatokkal és kutyarovattal is kiszolgálni, mert a vegyeskereskedésbe feltett kalappal lép be a vevő s hiába figyelmezteti a bejáratnál a vezércikk, hogy vigyázat, kérem, ez itt dóm!...”³⁷ – ma már mulatságosan hathat a hetvenéves megfogalmazás, de a gazdasági verseny káros hatásai tetten érhetőek a megfogalmazott metaforában.

Az önszabályozás írásban lefektetett normáit az etikai kódexek tartalmazzák. Az etikai kódexek gyakran emlegetett etalonja a BBC kódexe (a Producers’ Guidelines, azaz Műsorkészítői irányelvek)³⁸. Nem véletlen tehát, hogy a magyar

³⁷ PAPP Jenő: *A mai Magyarország erkölcsrajza*. Budapest, Káldor Könyvkiadó Vállalat, 1934. 207.

³⁸ HORVÁT János: *Etika, média, újságírás*. Magyar Média, 3/2000, 76–77.

kódexek történetében eddig talán legkomolyabb vállalkozásként létrejött ún. Visegrádi jegyzőkönyvet is a brit nagykövetség és a BBC World Service Training Trust segítségével sikerült megalkotni egy médiakonferencia eredményeképpen, melyet 1999 decemberében tartottak Visegrádon. (Gonoszkodó kiegészítésként hozzáfűzném, hogy a BBC „etalon mivolta” is megingott az utóbbi időben, mikor is 2003 nyarán egy brit fegyverzetszakértő öngyilkosságáért sokan okolták az adót, de egyébként az egész iraki háborúra világszerte jellemző volt az azt támogató országokban a média szinte teljes, feltétel nélküli lojalitása állama kormányához.)

A jegyzőkönyv még nem kész etikai kódex, inkább kiindulópontokat, alapelveket, javaslatokat összefoglaló gyűjtemény. Függelékeként szerepel egy húszpontos kódex, mely nem kizárólag etikai szabályokat tartalmaz, hanem – mint a szabadság egyik korlátja – az elfogulatlan, kiegyensúlyozott, független tájékoztatás követelményeit is meghatározza³⁹. Néhány kiragadott rendelkezés a kódexből: „1. A szerkesztőknek teljes szerkesztői függetlenségre van szükségük.; 2. A külső beavatkozással szembeni szabályok érvényesülése felett a vezetőségnek és az újságíróknak kell őrködni.; 3. A közszolgálatban dolgozó újságírókra nem nehezedhet politikai vagy gazdasági nyomás.; 4. A pártatlanságnak mind a közszolgálati, mind a kereskedelmi médiában érvényesülnie kell.; 5. Az újságírók nem maradhatnak semlegesek az alapvető emberi és demokratikus jogok kérdésében.; 11. A kiegyensúlyozott hírközlés érdekében önszabályozásra kell törekedni.”

2000 szeptemberében négy magyar újságíró-szervezet, a Magyar Újságírók Országos Szövetsége, a Magyar Újságírók Közössége, a Magyar Katolikus Újságírók Szövetsége és a Sajtószakszervezet fogadta el a Közös Etikai Alapelveket. Ennek jelentősége abban állt, hogy ezen szervezetek és tagjaik korábban etikai alapon (is) támadták egymást. Az alapelvek többek között az újságírók erkölcsi kötelezettségévé teszik a sajtószabadság és a nyilvánosság védelmezését, akár a tulajdonossal szemben is (vajon hogyan?); a demokratikus értékek védelmét; az újságírói függetlenség és pártatlanság megőrzését, a hír és a vélemény elkülönítését⁴⁰.

A legnagyobb múltra visszatekintő újságíró-szervezet, a Magyar Újságírók Országos Szövetsége (MÚOSZ) is rendelkezik saját etikai kódexszel. A közös kódexszel való átfedéseken túl ebben szerepel példának okáért az előírás, mely szerint: az újságíró nem kötelezhető véleményével, meggyőződésével ellenkező írás, műsorszám készítésére; a munkaadó nem korlátozhatja az újságíró közlési

³⁹ Szűcs: i. m., 72. [31. jegyzet].

⁴⁰ Szűcs: i. m., 74. [31. jegyzet].

szabadságát, ám nem tekinthető sérelmesnek, ha az orgánum szellemiségének nem megfelelő írást nem közlik.

Az országos sugárzású televíziós csatornák hírszerkesztősegei is rendelkeznek etikai szabályzatokkal. Ezekben keverednek a szakmai és etikai követelmények, de kivétel nélkül mindegyikben szerepel a korrekt, tisztességes tájékoztatás követelménye. A hír és információ megszerzését olyan közérdeknek tekintik, mely bizonyos esetekben megengedi, hogy az újságíró, riporter eltérjen az alapvető etikai szabálytól (ez pedig veszélyes engedmény, mellyel könnyedén vissza lehet élni).

A Médiatörvénynek megfelelően a közszolgálati médiumokban ún. közszolgálati műsorszolgáltatási szabályzatok készültek. Ezek nem kizárólag a hírműsороkra, hanem az adott intézmény valamennyi műsorára és alkalmazottjára vonatkoznak. A Magyar Rádió szabályzatát az ORTT már korábban elfogadta, a Magyar Televízióé hosszú évek küzdelme után 2002-ben végre megszületett. A Médiatörvény (29–30. §) szerint a szabályzatokban szabályozni kell (többek között): *„a pártoktól, politikai mozgalmaktól való függetlenség biztosítékait; a hírek, időszzerű politikai műsorok sokoldalúságának, tárgyilagosságának és kiegyensúlyozottságának, a vitatott kérdések ismertetésének, a vélemények, nézetek sokféleségének bemutatására vonatkozó elveket; a kulturális, tudományos, világnézeti és vallási sokféleség tárgyilagos bemutatásának rendszerét; a közszolgálati műsorszolgáltatónál és a közműsor-szolgáltatónál alkalmazott műsorkészítők önállóságának és felelőségének mértékét és biztosítékait, a műsorkészítés és a műsorszerveztés elveinek meghatározásában való részvételük biztosítékait, tiszteletben tartva az állampolgárok tájékozódási szabadsághoz való jogának érvényesülését”*.

Az írott sajtó egyes szerkesztősegeiben nem jellemző az írott etikai szabályok megléte. Néhol azonban léteznek írásban lefektetett normák, melyek etikai-függetlenségi-szakmai követelményeket vegyesen tartalmaznak (ilyen például a *Heti Világgazdaság* statútuma).

Önszabályozásra, etikai kódexekre kétségtelenül szükség van. Nemzetközi távlatokba helyezve a kérdést azonban leszögezhető, hogy mindez nem helyettesítheti a törvényi szabályozást. Az önszabályozás csak akkor lehet hatékony, ha a sajtó egyes munkatársaiban és a sajtó egészében is irányadó, megsértése pedig (belsőleg) szankcionált. Ameddig ezen etikai alapelvek, önkorlátozó szabályok csak írásban megfogalmazott vágyálmok, ajánlások – és jelenleg sajnos ez a helyzet –, addig a törvényi szabályozás elsőbbsége megkérdőjelezhetetlen.

Újfent a kérdés megfordításának eszközével élve, vizsgáljuk meg a helyzetet az újságíró szempontjából is! Milyen esélyei vannak az újságírói objektivitásnak, egyáltalán mennyire kell objektívnek lenniük?

Hogy az újságírói etika és függetlenség nem új keletű találmány, arra bizonyítékul szolgálhatnak Petőfi Sándor sorai: „Azon időben, mikor a lelkeket vették és jó drágán fizették (...) én messze kerültem a vásárt... Lehetnek ékeesebb, nagyobbbszerű lantok és tollak, mint az enyém, de szeplótelenebbek nincsenek, mert soha lantomnak egy hangját, tollamnak egy vonását nem adtam bérbé senkinek; énekeltem és írtam azt, mire lelkem isten ösztönzött, lelkem istene pedig a szabadság”⁴¹.

Az újságíró (ide értve a televíziós riportereket, szerkesztőket, valamint mindenkit, aki a sajtón keresztül véleményt nyilvánít, bármit közöl) a sajtó legfontosabb szereplője. Ő a sajtószabadság alanya és a tájékozódási jog kötelezettje. Egyesek szerint – bár nem választottként, de mégiscsak – képviselő, a társadalomban megtalálható nézetek (valamelyikének) képviselője, de egyszerre valamennyi nézet tolmácsolója is, bár „mandátuma” nem kötött. Mások szerint teljesen független, autonóm egyéniség, aki senkinek nem tartozik felelősséggel, a törvények által meghatározott jogi, illetve a munkáltatója által meghatározott fegyelmi felelősségén túl. Van, aki szerint az újságíró a közélet aktív befolyásolója, mások szerint feladata csupán a tájékoztatásra, az eseményekről való beszámolásra terjed ki.

Móra Ferenc így vall az újságíró hivatásáról: „Azt mondják, túlságos a szabadságom, és visszaélek vele. (...) Pedig a szabadsággal csak az él vissza, aki úgy tesz, mintha az szabadosság volna, és elvesz belőle. Aztán mit beszélnek az én szabadságomról? Hát enyém az a szabadság, amivel rendelkezem? Nekem csak egy szabadságom van: az, hogy szabad vesződnöm, kínlódnom, küzdenem, veszélybe rohannom, magam összetöretnem – a mások szabadságáért.”⁴²

Az újságíró szerepének saját maga általi meghatározása alapján különbséget tehetünk vélemény- és tényújságírás⁴³; lojális és kritikai újságírás között. Az első kategóriapár az újságírói szerepfelfogás, a második az újságíró függetlensége alapján csoportosít.

Magyarországon az első kategóriapárból inkább a vélemény-újságírásnak van hagyománya. Az újságírók magukat nemcsak a közélet eseményeinek tolmácsolójaként, hanem annak alakítójaként határozzák meg. Nem különítik el közléseikben a tényeket és a véleményt, ezáltal értékelik az eseményeket (de nem feltétlenül saját álláspontjukat fejezik ki, igen gyakran inkább a sajtótulajdonosét, vagy pillanatnyi érdeküknek megfelelően másét). Ez elfogadható, amíg tevékenységüket nem öncélúan, hanem a társadalommal szemben fennálló (jogi és etikai) kötelezettségeikre tekintettel végzik.

⁴¹ Idézi: KÓSA Csaba: *A Szentlélek lovagjai*. Viza Kft., Veszprém, 1998, 60.

⁴² MÓRA Ferenc: *Monológ*. Szeged c. hírlap, 1924.

⁴³ A tényújságírást szokták angolszász, míg a vélemény-újságírást európai modellnek nevezni, tekintettel a két terület eltérő sajtókultúrájára.

A tényújságírás ezzel szemben kizárólag az eseményekről való tájékoztatásra szorítkozik, elfogultság, kommentár nélkül. A két kategória „tiszván” a gyakorlatban nemigen létezhet, arra mégis alkalmasak, hogy az újságírókat hivatásuk elvi felfogása alapján megkülönböztessék.

A lojális és a kritikai újságírás megkülönböztetése az újságírók függetlenségének mentén lehetséges. A lojális újságírás egy adott politikai-társadalmi erő melletti elkötelezettséget jelent, mellyel egyfajta véd- és dacszövetségben kölcsönös támogatás valósul meg. Az újságírók és a sajtótermékek, műsorok azonosulnak az adott politikai-társadalmi erő értékrendjével, annak egyfajta képviselőivé válnak, ezzel párhuzamosan pedig a szemben állók erős kritikusaivá. A kritikai újságírás eszménye fejezi ki legteljesebben az újságíró nemes feladatát: a kritikai újságíró független és pártatlan, feladata és célja a szimpátiától teljességgel független tájékoztatás és véleménynyilvánítás, feltárva jót és rosszat bármely területen, a társadalom bármely tagjánál egyaránt.

Attól tartok, ma Magyarországon szinte kizárólag csak lojális újságírókat találunk, akik a saját értékrendjüket vallókkal vagy érdekeik képviselőivel szemben látványosan megbocsátóbbak, éles ellentétben azok ellenfeleivel, akiknél minden apró „nyomra” vércseként csapnak le. Senki nem várhatja el az újságírótól, hogy teljesen független legyen. A mindentől való függetlenség emberi mivoltunkkal is ellentétben áll, lényünkéből fakad, hogy elkötelezzük magunkat valamely világnézet, értékrend, vélemény mellett. Az újságíró tehát igenis kötődhet valamely társadalmi erőhöz, sőt akár politikai párthoz is – végeredményben nem lehet elvárni tőle, hogy ne menjen el szavazni. Ez a kötődés azonban nem vonhatja maga után az újságíró kötelezettségeinek megsértését, hiszen felelős munkát végez.

Magam egyelőre meglehetősen szkeptikus vagyok az önkorlátozás hatékonyságát illetően. Hogy is ne lennék, amikor például Bánó András (a „muszter-ügy” után), Frei Tamás (a „bérgyilkos-ügy” után), Pallagi Ferenc (a debreceni polgármester ügye után), Friderikusz Sándor (a „szilveszteri” miniszterelnöki interjú után), Mester Ákos (az „exkluzív” Chirac-interjú után), vagy éppen Eötvös Pál (az ál-Teller-levél után) komolyabb szankciók nélkül, „mintha mi sem történt volna”, esetleg egy „súlyos megrovás”-t bezsebelve folytathatja tovább tevékenységét (a felsorolás sajnos korántsem teljes). Az etikai normák áthágásának általános büntetlenségét még a ritkán előforduló ellenpéldák sem egyensúlyozzák ki: e tanulmány megírásának napjaiban felmondtak egy rádiós műsorvezetőnek, aki december 24-én azt kiáltotta az éterbe, hogy legszívesebben kiirtaná az összes keresztényt – íme egy példa arra, amikor a jog által egyébként engedett kijelentés túllépi azt a határt, amikor már (etikai normába való ütközése miatt, de a közösség által kikövetelve a büntetést) nem maradhat szankcionálatlanul.

Az önszabályozás hatékonyságáról való vitán túl még egyszer, nyomatékosan kijelenthető, hogy az még a mostaninál ideálisabb helyzetben is csak a törvényi szabályozással együtt lehet hatékony. Mind a jogi normák, mind az önkorlátozás terén előrelépésre volna tehát szükség.

KÉT MEGLEPŐ KÖVETKEZTETÉS

„...Feltehetően az elmúlt történelmi időszak reakciójaként fokozódni fog a jog etikai feltöltődése. Az erkölcs kiteszékelése a jog világából és az erkölcsi értékek általános lefokozódása, ideológiai elvekkel történt »felváltása« reakciójaként az etikai elvek szélesebb körű érvényesítésére lehet számítani a bírói gyakorlatban. Igaz ugyan, hogy az etikai elveken nyugvó rendezés nem kedvez feltétlenül a piaci viszonyoknak, mégis (...) ezeknek az elveknek az érvényesülése általános tendenciaként jelenik meg.”⁴⁴

Azt kívánom, bár teljesülne Lábady Tamás jóslata! Végezetül pedig összefoglalnám fejtegetéseim két legfontosabb – és talán meglepő – következtetését.

A sajtó szabadsága – paradoxonnak hathat, de igaz – csak hangsúlyosabb állami beavatkozással érhető el. Owen M. Fiss gunyoros szavait használva: *„El kell fogadnunk egy olyan igazságot, mely ironikus és tele van ellentétekkel: azaz, hogy az állam éppúgy lehet ellensége, mint barátja a szabad szólásnak; alááshatja a demokráciát, de fel is emelheti azt. Ez, azt hiszem, egy bonyolult igazság, jóval bonyolultabb annál, amit képesek voltunk az eddigiekben elfogadni, de olyan igazság, amelynek elfogadása – remélem – nem haladja meg képességeinket.”⁴⁵* A szabadság kiteljesedéséhez tehát a valamikori legnagyobb ellenség segítségére van szükség, de mivel a jog nem lehet képes mindent befolyása alá vonni, bizonyos döntésekben mindig szerepet kell hogy kapjon az etika.

De ez önmagában még nem elegendő. A jogszabályi rendezésen túl szükséges a média etikai alapokon nyugvó, hatékony önszabályozása is. A törvényi, valamint az önkontrollt pedig ki kell, hogy egészítse a társadalom egészének kontrollja, még akkor is, ha Sajó András kételkedve jegyzi meg, *„hogy a szórakozássá tett kommunikáció fogyasztóival lehet-e még »demokráciát építeni«, az évtizedek óta eldöntetlen kérdés, és komoly aggodalmak forrása. Tulajdonképpen kész csoda, hogy a politikai demokrácia ennyi és ilyen tévéműsor mellett még egyáltalán működik.”⁴⁶* A kérdést, mely szerint e két felvetés valaha valósággá válhat-e, nem tudom megválaszolni. De úgy sejttem, hogy nemleges válasz esetén akár demokráciánk alapjai is veszélybe kerülhetnek.

⁴⁴ LÁBADY Tamás: *A magyar magánjog (polgári jog) általános része*. Dialóg Campus, Pécs, 1997. 143.

⁴⁵ FISS, i. m., 83. [16. jegyzet].

⁴⁶ SAJÓ, i. m., 34. [26. jegyzet].